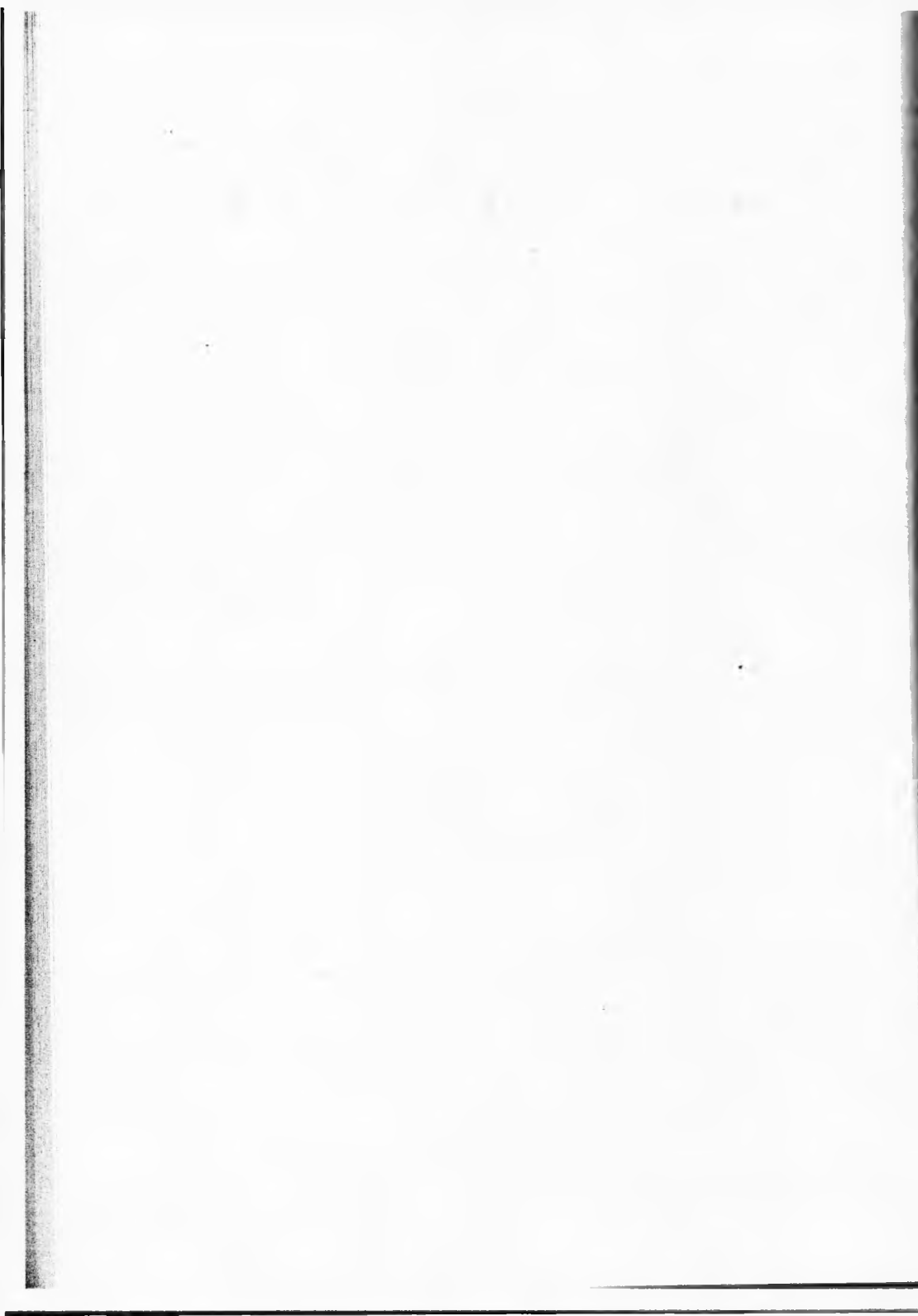

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A multikulturalizmus és a politika sajátos összefüggésben van egymással. Ez az összefüggés abból következik, hogy a multikulturalizmus meghatározott követeléseket emel normatív és jogi rangra, s ezzel óhatatlanul érinti a hatalommegosztás addigi formáit, a jogok addigi érvényesítési körére épülő előnyben részesítés rendszerét, a közvélemény preconcepcióit stb. Ha pedig így van, akkor olyan átrendeződésnek kell bekövetkeznie a társadalmi javak elosztásában, amely aligha mehet végbe anélkül, hogy ne érintené domináns csoportok addigi társadalmi-hatalmi pozícióit és e pozíciókkal kapcsolatos beidegződéseit. A multikulturalizmus például alapjaiban kérdőjelezi meg a társadalmi identitásoknak azokat a hagyományos formáit, amelyek a másik lenézésén és el nem ismerésén, a saját én-tudat kollektivistikus felmagasztalásán alapul. Ezzel egy olyan - mondhatnánk: megkövesedett - kulturális mintát érint, amelynek uralkodó voltát és fontosságát csak akkor érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük, hogy a társadalmi identitás az emberi társadalomban a másokkal való viszonyban realizálódik, s ha egyszer intézményesül, áthatja a magatartás egész struktúráját. A multikulturalizmus nem kevesebbet kíván, mint azt, hogy az eddig így vagy úgy diszkrimináltan kezelt másságot emeljék be az uralkodó kultúra demokratikus relációiba, a „politics of equal recognition” (Charles Taylor) világába, ahol az elismerés az egyenlők egymás közötti, dialógus-szerű kommunikációjában születik meg. A multikulturalizmus ebben az értelemben a demokrácia demokratikus társadalmon belüli elmélyítésének a jelszava vagy törekvése. Ugyanakkor, joggal nevezik ezt a politikát

„politics of difference”-nek, ahol az univerzálisnak tekintett emberi jogok együtt jelennek meg a partikuláris különbségek elismerésével.

A multikulturalizmus „győzelme” - s ez már talán az eddigiekből is kitűnik - meglehetősen sokat követel. Aligha maradhat meg kulturális-morális követelményként, amelyet értelmiségi és középosztályos emancipációs körök hirdetnek meg, nem egyszer olyan arroganciával, amely régi hitviták intoleráns légkörét idézi; legalábbis, ha hihetők azok a beszámolók, amelyeket néhanapján az Egyesült Államokból érkezett kollégáinktól halhattunk az elmúlt időben. A dolgot az érdekek és az intézményesülés artikulálódásának folyamatában kell végigkísérnünk. De mihelyt ezt tesszük, beleütközünk a nehézségek és ellentmondások világába, amelyből most csak néhányra hívnám fel a figyelmet.

Természete szerint a multikulturalizmus olyan megkülönböztetés, amely ugyan történelmileg és szociológiailag kialakított jegyekre és sajátosságokra vezethető vissza, de ettől viszonylagos értelemben függetlenedik is, amennyiben társadalmi konvencióként él egy társadalomban tovább, és felruházódik az ismertetőjegyek - mindenekelőtt a pozitív vagy negatív előítéletességek - másodlagos körével. Mivel az uralkodó kultúra hegemoniája mellett határozódik meg, saját identitása nem egyszer torzul, amit az is mutat, hogy egy kisebbségi csoport tagjainak a kiemelkedése gyakran nagyobb elhatárolódásra vezet a saját kultúrával szemben, mint amit egy átlagpolgár mutat fel a maga „természetes” másságával szemben. A kisebbség érdekeinek *közvetítése* ezzel olyan feladattá válik, amelyet külső professzionális csoport vállal nem egyszer magára egy társadalmon belül, mintegy betöltve azt az űrt,

amelyet a saját értelmiség hiánya jelent. Csakhogy ettől a pillanattól kezdve fennáll a veszélye annak, hogy a kívülről jöttek csoportjának saját érdekévé is válik az adott „ügy” felkarolása, másrészt pedig a problémák és értékek vitatásának szemantikája olyan kontextusról árulkodik, amely inkább a kívülről jöttek belső körének a problémája, nem pedig a védeni szándékolt dolog belső logikája.

Az ebből a helyzetből eredő problematika egyik legvilágosabb jelentkezését mutatja az az ellentmondás például, amely abból ered, hogy miközben a multikulturalizmus kérdésköre az etnikai stb. csoportok körül gyűrűzik, addig a hegemon kultúra és az abból származó gyámkodó csoport ideológiája inkább egyénközpontú, a liberalizmus esetében odáig menően, hogy a társadalom konstitutív eleme maga az egyén, nem pedig a csoport. S e logika szerint nem is lehet másként, hiszen a modern társadalom strukturális sajátosságának tekinthető, hogy fellazult az egyén és eredendő csoportja közötti kötődés, s minden olyan egyént érő presszúra, amely az eredeti csoport zárt és tradicionális rendjéből származik, nem fér össze az individuális szabadság fontos és nélkülözhetetlen modern eszméjével. Egy modern társadalomban a befogadás és kizárás, vagyis a társadalomhoz tartozás vagy nem tartozás kritériuma egyénekre vonatkozik és az állam köré szerveződő társadalom ügyeként kezelendő kérdés, s egy demokratikus társadalomban az egyénekre vonatkoztatott általános jogokon mérhető. A csoport mint érték kívülesik e logikán abban a pillanatban, ahogy az egyén preferálásának alternatívája felvetődik.

Attól azonban, hogy valami zárójelbe kerül egy sajátos és a maga nevében konzekvens logika révén, még nem szűnik meg létezni. Charles Taylor egyenesen „difference -blind” liberalizmusról beszél, amely - miközben állandóan ezt hangsúlyozza - vak marad a különbségekre, ha egyszer azok nem „individuálisak”, azaz nem illenek bele logikájába. A probléma azonban természetesen nem az egyéni szabadság értékének hangsúlyozásából magából ered (demokratikus társadalomban minden lényeges nézetnek osztozni kell ennek akceptálásában), hanem abból, hogy még a legmodernebb és legliberálisabb társadalmak ellentmondásai sem fedhetők le egyetlen konzisztens logika mentén. Dworkin például a morális elkötelezettség két formájáról ír: *szubsztanciális* és *procedurális* elkötelezettségről. Az előbbi határozott életcélokhoz kötődik, amelyeket követői a boldog élet biztosításának alapjaként és nélkülözhetetlen feltételeként értelmeznek. Az utóbbi ellenben mindenkivel egyformán bánik, függetlenül attól, hogy valaki hogyan él és milyen isteneknek hódol. Kétségtelen, hogy ez az utóbbi vált a modern individuális és demokratikus társadalmak általános alapjává, s ahol nem így van, ott folyik a „szabadságharc”, hogy így legyen. Különösen a mi régiókban tűnhet ki ennek igazsága, ahol többek között az etnikai másság tolerálásának elérése sem képzelhető el az állampolgároknak *egyénként* biztosított jogai nélkül; ahol tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy az egyébként egyénként biztosított állampolgári jogok illessék meg *kollektívként* is ugyanezen egyének csoportját, ha egyszer egy multinacionális „nemzetállamban” élnek, hanem arról, hogy egyénként sem kapják meg azt, amit csoportként szeretnének elérni. Egyszerűen

megtagadják tőlük azt, hogy identitásukat gyakorolják, s ennek megfelelően éljenek.

Ugyanakkor azonban a kérdés mégiscsak az, hogy el kell-e utasítania a modern demokratikus társadalmaknak a morális elkötelezettség nem-procedurális, azaz szubsztantív formáját egy olyan társadalomban, amely éppen a közösségiség melletti morális elkötelezettség deficitjével küszködve fordul talán a multikulturalizmus felé is, mintegy kompenzálva azt, amit saját jobb hajlama ellenére sem képes teljesíteni a társadalmi igazságosság terén? Megteheti-e a liberalizmus, hogy a totalitárius rendszerek összeomlása után egyoldalúan diktálja a társadalomszerveződés egyedül üdvözítőnek kikiáltott individuális formáját, miközben teljesen világos, hogy ez a világ - még ha elfogadjuk is, hogy a lehetőségek közötti legjobb világ - napról napra újratermeli saját egyenlőtlenségeit és kisebbségeit, anélkül, hogy képes lenne felemelni azokat? A rezervátumok közösségéből kiszakadó indiánnak aligha emberhez méltó alternatíva a szlamok munkanélküliségének és bűnözésének világa, mint ahogy nálunk sem igazán alternatívája a régi rendszer bornírt kollektívizmusának a rabló magánvilág teljesítmény nélküli individualizmusa. A multikulturalizmus igazi jelentősége abban rejlik, hogy elismertet egy olyasfajta pluralizmust, amely eddig nem realizálódhatott az egydimenzióval materiáliselvű társadalmak világában, azaz elismeri a morális elkötelezettség szubsztanciális formáit is minden olyan esetben, amikor nem tud jobbat nyújtani helyette vagy amikor az el nem ismerés valóságos értékvesztéssel járna.

A modern társadalmak peremén fennmaradó hagyományosabb közösségek és premodern közösségi kultúrák tolerálása lehet az egyik példa erre, egyúttal jelezve, hogy a multikulturalizmus nem feltétlenül egyenjogúsítást, hanem sokszor olyan viszonylagos közösségi autonómiák biztosítását jelenti, amelyek mintegy sajátos „zárványokat” képeznek és védeltséget élveznek az uralkodó kultúrán belül. Ebben az esetben az „egyenjogúsítás” egyenlő a tolerálással, s annak biztosításával, hogy a deviáns-kiváló egyéneknek megadassék a másválasztás lehetősége a szélesebb társadalom keretében.

A pluralizmus itt tárgyalt problémájának tipikus példája azonban ott található, ahol nem modern és premodern formák találkoznak és kolloidálnak egymással, hanem ahol a multikulturalizmusban egyenrangú, egyformán modern etnikumi elem találja egymással szembe magát. Ebben a vonatkozásban egyedülálló Quebec példája. Quebec példája ugyanis két modern kultúrának az ütközését mutatja, amelyben az individuális jogok elismerése egyik fél részéről sem kérdéses. Az észak-amerikai és kanadai társadalom angolszász túlsúlya mellett ugyanakkor egy olyan frankofon kisebbségi kultúráról van szó, amely túlélése érdekében bizonyos „kollektív jogokat” követel magának, miközben messzemenően elismeri az egyéni jogokra épülő modern társadalom és állam szerkezetét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy modern individuumok lépnek fel közösségi-kulturális javaik védelmében. Az érvelés világos: a többségi kultúra „imperializmusa” létében fenyegeti e kisebbségi kultúrát, s ilyen körülmények között az egyenlő jogok és az egyenlő respektálás „procedurális” politikája csak arra jó, hogy békésen egzisztáljunk e

kultúra haláltusájához. Ugyanakkor nem a mindenkire egyenlően vonatkozó értékek elismerése avagy el ne ismerése a kérdés, hanem az, hogy *ennek általános elismerése mellett a kulturális túlélés elismerhető-e legitim célnak*. Ha igen, akkor ez egyrészt kétségtelenül áttöri az egyéni jogok formalizált és éppen ezért univerzálisnak tekintett hálóját a túlélés érdekének akceptálásával, másrészt azonban nem törheti meg a „habeas corpus” megsértését sem, s ezért olyan kompromisszumot keres, amelyben egyensúlyt teremthet az egymással ütköző elvekkel szemben. A speciális jogokat követelő quebec-iek véleménye szerint a francia kultúra megőrzése csak akkor lehetséges, ha Quebec speciális jogokat kap e kultúra megőrzésének érdekében. Ezeket a jogokat lehet ugyan "kollektív jogoknak" nevezni, az igazi probléma azonban az - ahogy Will Kymlicka írja -, hogy miért van az, vagy egyáltalán igaz-e, hogy bizonyos jogok csoport jellegűek (group-differentiated), azaz van-e olyan egyenlőtlenségi helyzet, amelyben bizonyos csoportokat bizonyos javakkal szemben különleges jogok illethetik meg? A probléma korrekt megválaszolását csak nehezíti, ha a "kollektív jogokat" az iménti értelemben az "egyéni jogok" ellentétéként értelmezzük, mert valójában eleve kitérünk általa az elől, hogy a helyzet rendkívüliségét mérlegeljük. Ez a rendkívüliség pedig valóban egy kisebbségi kultúra túlélési esélye, s a benne rejlő értékekkel kapcsolatos állásfoglalás.

Már ennyi is elég ahhoz, hogy lássuk: a multikulturalizmussal egy olyan probléma került felszínre, amely valamilyen fokon érintheti mindazokat a társadalmakat, amelyeket kulturális törésvonalak osztanak meg, s ahol a modern társadalmak sokféle egyenlőtlenséget termelő rendszere a

kulturális egyenlőtlenségek speciális eseteinél is lecsapódnak. A kérdés az, vajon a politikai közösség, amelynek sajátja a multikulturalizmus, hajlandó-e reflektálni erre a kérdésre ahhoz hasonlóan, ahogy a modern demokratikus társadalmak "szubsztanciális" és "kollektív" módon reagálnak már régóta az egyéni szabadság és egyenlőség antinómiáira. Úgy gondolom, ez a kérdés gyökere. Csak innen bonthatók ki azok a problémák, amelyek kevésbé tipikus esetekben, például saját régiókban jelentkeznek, s amelyet "kívülről" és a saját tanácstalanságát demonstrálóan a nyugati világ ma elsősorban a nacionalizmus veszélyének differenciálatlan recepciójával érzékel.